

УДК 796.011.3

ПІЗНАВАЛЬНА САМОСТІЙНІСТЬ, ЯК ОСНОВА ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНДИВІДУАЛІЗОВАНОЇ СИСТЕМИ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ

Ажиппо О.Ю.

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Анотація. В даній статті розглядаються основні методологічні положення управління пізнавальною діяльністю студентів. Аналізується зміст даного поняття різних авторів. В отриманих результатах дослідження наводяться основні компоненти пізнавальної самостійності студентів, мотиваційний, змістовно-операційний і вольовий, дається їх характеристика. Крім цього в формуванні самостійної пізнавальної діяльності студента, визначена роль деканату, кафедри і самого студента в системі індивідуалізованого навчання. В підсумок даного дослідження наведені анкетні дані і зроблені висновки.

Ключові слова: пізнавальна самостійність, індивідуалізоване навчання, студент.

Вступ. Найважливіша особливість вузівського навчання полягає в тому, що основною формою оволодіння знаннями є пізнавальна самостійність студентів, без правильної організації якої ніяка система освіти не може бути ефективною.

У зміст даного поняття різні автори вкладають різне значення. Одні розглядають пізнавальну самостійність як “інтелектуальну здатність учня і його уміння, що дозволяє йому самостійно вчитися” (І.І. Махмутов), інші — сутність пізнавальної самостійності бачать в готовності, тобто, здатності і прагненні школярів своїми силами просуватися в оволодінні знаннями (Н.О. Половнікова); треті — визначають поняття пізнавальної самостійності як властивість особистості, яка виявляється у відношенні своїми силами оволодіти знаннями і способами діяльності (Т.І. Шамова, Є.Б. Ястребова).

Найоригінальнішою є точка зору на зміст пізнавальної самостійності студентів Г.М. Кулагіної [5], яка включає в неї потребу і уміння здійснювати діяльність з проведенням її корекції, при цьому вважає, що зведення пізнавальної самостійності майбутнього вчителя лише до оволодіння професійними уміннями представляється неправомірним, оскільки вельми звужує зміст цього поняття.

Найточнішим, на наш погляд, є трактування даного поняття А.Є. Абилкасимової, яка розглядає пізнавальну самостійність, як багатоспектну особову освіту, що характеризується проявом саморегуляції пізнавальної діяльності, і є результатом емоційного, пізнавального і вольового процесів; синтезом пізнавального мотиву і способів самостійної поведінки; стійким відношенням до пізнання [1].

Формулювання цілей роботи.

Мета дослідження. Виявити основні методологічні положення, на базі яких і будується ефективна індивідуалізована система, управління пізнавальною діяльністю студентів.

Методи дослідження: аналіз педагогічної, соціологічної літератури, різні види анкетування та опитування, аналіз документів.

Дослідження виконано згідно напрямків практичної діяльності факультету фізичної культури ХНПУ імені Г.С. Сковороди.

Результати дослідження та їх обговорення.

До складу пізнавальної самостійності включаються три основні компоненти: мотиваційний, змістовно-операційний і вольовий. Мотиваційний компонент характеризується навчанням до діяльності, яке виникає на основі усвідомлення суперечності між виниклою пізнавальною потребою і важливістю її задоволення своїми силами.

У своєму дослідженні Є.Б. Ястребова відзначає, що спрямованість на предмет учбової діяльності значною мірою відображає специфіку учбово-пізнавальної діяльності студентів, в процесі якої відбувається розвиток його пізнавальної самостійності.

Вищий рівень (мотив самоосвіти) реально може бути сформований лише в умовах вузу, де стимулюється прагнення до самостійного оволодіння знаннями [14].

Важливу групу складають мотиви, які лежать зовні учбової діяльності і визначаються конкретною ситуацією (прагнення уникнути неприємностей з деканом, конфлікт з викладачем, неможливість виконати завдання на рівні вимог і ін.).

Змістовно-операційний компонент пізнавальної самостійності студентів включає систему провідних знань і способів учбово-пізнавальної діяльності,

які визначають уміння самостійно опанувати новими знаннями і способами діяльності. Для визначення специфіки даного компоненту слід виявити особливості системи знань студентів вузу і способів їх учбово-пізнавальної діяльності. С.І. Архангельський вважає, що в зміст вищої освіти повинні входити три компоненти: перший — визначає існуючий стан науки; другий — новий зміст науки і техніки, що розвивається; третій — відображає розвиток науки і техніки, що передбачається [2]. Перший компонент містить те, що сформовано наукою і прийнято практикою. Він складає, в першу чергу, зміст фундаментальних наук, що вивчаються на перших курсах. На старших курсах зростає роль другого і, в деякій мірі, третього компонентів. Систему провідних знань студента можна визначити, як сукупність фундаментальних теоретичних знань і умінь і їх практичного вживання в умовах професійної діяльності.

На основі системи провідних знань студента відбувається формування операційної сторони пізнавальної самостійності, яка включає наступні функціональні елементи: виконання (вибір адекватних засобів і методів, направлених на виконання завдань, програм); самоконтроль і контроль знань (оперативний, рубіжний, підсумковий), періодичність його вживання і форми контролю (опитування, бесіда, перевірка завдань, оцінка, атестація, залік, іспит і ін.); корекція (внесення необхідних змін в дії студентів), яка здійснюється або самим студентом, або за допомогою викладача (під контролем або за заданою контролюючою програмою). При цьому формуються три групи умінь: інтелектуальні, учбової праці і спеціальні (наочні) уміння. Певний рівень володіння цими уміннями повинен забезпечувати самостійне просування в пізнанні (Т.М. Шамова). Безумовно, ведучими є інтелектуальні уміння, що забезпечують придбання і обробку інформації. Рівень їх сформованості має велике значення для розвитку пізнавальної самостійності в цілому.

Аналізуючи способи навчання, різні дослідники по-різному підходять до виділення інтелектуальних умінь. Так, Ю.К. Бабанський в групу учбово-інтелектуальних умінь включає уміння мотивувати свою діяльність, уважно сприймати інформацію, раціонально запам'ятовувати, логічно осмислювати учбовий матеріал, виділяючи в ньому головне, вирішувати проблемні пізнавальні задачі, самостійно виконувати вправи, здійснювати самоконтроль [3].

Уміння здійснювати самоконтроль можна умовно розділити на дві частини: це уміння контролювати хід пізнавальної діяльності і його результати. Перше — припускає уміння стежити за ходом роботи, тобто співвідноситися з поставленим планом,

виявляти причини відставання або невиконання і вносити потрібні корективи. Друге — припускає уміння використовувати адекватні форми перевірки результатів пізнавальної діяльності.

Спеціальні (наочні) уміння формуються на заняттях з окремих дисциплін. Сукупність їх забезпечує самостійне оволодіння специфічною областю знань і способів діяльності. Вони у меншій мірі здібні до перенесення, ніж загальні учбові уміння, хоча певною мірою застосовуються в суміжних областях знань.

Таким чином, операційна сторона пізнавальної самостійності студентів відрізняється іншим якісним рівнем (великою глибиною, здібністю до перенесення і стійкістю вхідних в неї способів учбово-пізнавальної діяльності), що пов'язане з більш високим рівнем розвитку інтелекту і специфічною учбово-пізнавальною діяльністю студента.

Самостійне просування в пізнанні навіть за наявності прагнення до оволодіння знаннями і способами діяльності може не відбутися, якщо особистість пізнавального не вчинить певного вольового зусилля для його досягнення. Тому вольовий компонент, в основі якого лежить готовність до здійснення вольового зусилля по подоланню пізнавального утруднення і її реалізація в діяльності, є невід'ємною частиною пізнавальної самостійності. Як указує В.І. Селіванов, "уміння долати труднощі виконання — основний критерій для оцінки вольового розвитку особистості" [10, с.23].

Наявність волі нерозривно пов'язана з наявністю значущих, важливих для особистості цілей і задач. Цільове вилягання (одна з форм вольової поведінки людини) має важливе значення для реалізації вольових зусиль особистості. Постановка і прийняття мети — це той етап, який визначає подальші вольові зусилля особистості по досягненню мети.

На думку І.Я. Лернера пізнавальна самостійність є інтегральною властивістю особистості і володіє системними якостями, які структурно зв'язані між собою і кожний з них виконує свою певну функцію: мотиваційний компонент спонукає до учбово-пізнавальної діяльності, змістовно-операційний — створює базу для її здійснення, вольовий — забезпечує її завершення. Кожний компонент, функціонуючи, забезпечує певний етап цілісної учбово-пізнавальної дії [6].

У дослідженні педагогічного процесу важливо не тільки визначитися з поняттям певної діяльності, виявити його структуру і функції, але і вказати шляхи його вдосконалення.

Якнайповніші рішення даного питання дається в докторській дисертації А.Є. Абилкасимової

Продовження на стор. 35

[1], яка вважає, що формування пізнавальної самостійності вимагає посилення розвиваючої функції навчання, включення студента в учбово-пізнавальний процес, зближення науково-дослідної і наочно-практичної діяльності. Сказане в більшій мірі змінює звичний статус лекційних і практичних занять. Вони повинні носити проблемний характер і стимулювати творчу самостійність студентів. Та і сам процес навчання у вищій школі повинен розвиватися по іншій схемі, відмітний від традиційної, де аудиторна самостійна робота здійснюється на практичних і лабораторних заняттях, а зовні аудиторна — при написанні курсових, дипломних робіт, а також при виконанні спеціальних завдань.

Загальновідомо: знання, уміння і навички не можна передавати від однієї людини іншому так, як передаються матеріальні об'єкти. Кожний опановує ними шляхом самостійної пізнавальної праці, яка підкоряється строгим законам, визначаючих послідовність пізнавальних актів: знайомство, сприйняття, переробка, усвідомлення, оволодіння новими знаннями до такого рівня, який дозволяє застосовувати його в учбовій або професійній діяльності. Порушення цієї послідовності приводить до зниження якості, знань і збільшенню часу, необхідного для оволодіння ними на заданому рівні [12].

Основним елементом самостійної пізнавальної діяльності є учбове завдання, виконання якого здійснюється в три етапи: підготовчому основному і завершальному.

Підготовчий етап включає теоретичну, практичну і психологічну готовність студентів (наявність цільової установки, мотивів виконання завдання, необхідних знань, умінь і ін.) до виконання завдання, а також організаційно-методичне і матеріально-технічне забезпечення самостійної роботи. В основному етапі здійснюється безпосереднє виконання завдання з використанням умінь, навичок самостійної роботи, емоційно-вольових проявів, пізнавальних процесів і ін. Задача завершального етапу — оцінка якості виконання завдання за допомогою самоконтролю, взаємоконтролю, контролю викладачів.

Без раціонального планування самостійної роботи, її матеріального забезпечення, чіткої організації, ефективної взаємодії аудиторної і позааудиторної роботи, підняти якість навчання студентів сьогодні неможливо. Проте центральною проблемою тут є організаційне забезпечення самостійної роботи студентів, яка повинна здійснюватися в трьох рівнях: деканат → кафедра → студент.

У той же час, проведене нами дослідження, показало, що в даному ланцюзі в основному спрацьовує ланка "деканат → кафедра", де розробляються учбові

завдання для самостійного опрацювання. Значно складніше добитися його виконання студентом. Часто учбові завдання навіть не лунають студентам, а в кращому разі вивішуються на дошці оголошень. Не завжди студенти забезпечуються і необхідною, кількістю учбової літератури, терміни контрольних заходів часто порушуються деканатом, або самими ж викладачами і т.д.

Відсутність на руках у студентів документів, що інформують про планування самостійної роботи за часом і що відображають результати контролю, принижує відповідальність студентів і породжує їх низьку вимогливості до себе, не стимулює фундаментального освоєння знань і професійних навичок.

На наш погляд, головною причиною слабкої постановки самостійної пізнавальної діяльності студентів є не тільки те, що вона погано регламентується, організовується і прямує, але і у багатьох випадках пущена на самоплив. Керівництво самостійною роботою студентів на багатьох кафедрах факультету і університету виглядає практично пасивним і не зачіпає глибинних основ організації самостійної учбово-пізнавальної діяльності. Дати літературу для самостійного вивчення, визначити перелік контрольних питань за матеріалом, що вивчається, організувати консультації викладачів і, мабуть, все, що можуть запропонувати кафедри.

Проте всі ці прийоми розраховані на ідеального студента, що проявляє високий ентузіазм в навчанні, мав звичку до усидливої самостійної роботи і уміючого правильно її організувати. Але таких студентів не так вже багато. Більшість же з них потребує допомоги і в постійному контролі за ходом позааудиторної роботи і її стимулюванні.

Є різні рекомендації щодо часу, який повинні присвячувати студенти позааудиторній самостійній роботі для того, щоб успішно вчитися у вузі. Одні дослідники [9] вважають, що воно повинне складати 3-4 години в день, інші — збільшують цей час до 4-5 годин [12].

Проведене нами дослідження показало, що далеко не всі студенти займаються в повну міру. Так, кращі з них (9,7% опитаних) дійсно працюють по чотири і більше годин в день. Набагато більше таких студентів (24,5%), чия самостійна робота обмежується мінімальною підготовкою до семінарських, практичних занять і зводиться до збіглого перегляду конспектів лекцій або підручників протягом 1-2 годин. Третина опитаних студентів (33,9%) або не працюють зовсім, або витрачають на самостійну роботу менше однієї години. Хоча більшість з них розуміє, що 2-3 години самостійних занять це той мінімум, який необхідний сучасному студенту.

Нерегулярність, епізодичність і поверхневність самостійної роботи стали досить поширеним

явищем і основною причиною досить низької успішності більшості студентів, які навчаються по індивідуальному графіку (див. табл.1).

Основними причинами, що впливають на ефективність самостійної роботи 12,5% опитаних студентів вказали на сімейні обставини; житлові умови (16,1%); відсутність якісних навчально-методичних посібників (53,6%); недостатнє володіння навиками самостійної учбової праці (42,8%); заняття трудовою діяльністю, спортом, улюбленою справою (81,3%); інерцію, лень (29,5%) і ін.

У процесі дослідження багато студентів відзначали, що для організації повноцінних позааудиторних занять їм частіше всього не вистачає часу, вольових зусиль, умінь планувати свою пізнавальну діяльність, контролю за самостійною роботою з боку викладачів і ін.

Дане положення спонукає деканати і кафедри до пошуку шляхів більш дієвого стимулювання самостійної учбової роботи студентів. Наприклад, в зарубіжній практиці для цього використовують два способи. По-перше, різко підвищуються вимоги викладачів до знань студентів на іспитах, по-друге, прикріплюють студентів до одного з викладачів, який в кінці кожного тижня перевіряє, що студент вивчив і освоїв за цей тиждень, на скільки регулярно він працює [4].

Ми вважаємо, що ефективна модель управління самостійною пізнавальною діяльністю студентів в організаційному плані повинна бути чіткою системою, де тісно взаємодіють деканат, кафедра, студент.

Висновки.

На основі проведеного аналізу сучасних уявлень про особливості і зміст пізнавальної діяльності студентів можна сформулювати наступні основні методологічні положення, на базі яких і будується ефективна система, управління пізнавальною діяльністю студентів:

1. Знання, способи діяльності і критерії оцінок не передаються від викладача до студента в готовому вигляді, а освоюються останнім в результаті активної, поетапної і цілеспрямованої самостійної пізнавальної діяльності.

2. Для забезпечення ефективної пізнавальної діяльності необхідно, щоб студенти мали випереджаюче уявлення про результати цієї діяльності. Викладач до початку процесу навчання повинен побудувати систему задач діяльності, вирішити що повинен знати і вивчити до кінця терміну навчання кожний студент.

3. Методи викладання і навчання визначають якість засвоєваних знань і ефективність формування умінь. Відповідно до цілей навчання викладач повинен створити і забезпечити адекватне функціонування комплексу, навчально-методичного забезпечення — системи посібників-керівництва зі всіх тем даної дисципліни з урахуванням діючого учбового плану і кількості годин на її засвоєння.

Грунтуючись на висунутих положеннях, ми в системі індивідуалізованого навчання, чітко визначили роль деканату, кафедри і самого студента у формуванні самостійної пізнавальної діяльності.

Деканат складає графіки індивідуалізованого навчання студентів, з визначенням періодів і циклів навчання, термінів контролю за своєчасним і якісним освоєнням учбового матеріалу в процесі аудиторної і позааудиторної самостійної роботи; здійснює матеріально-технічне забезпечення занять; стежить за ефективним чергуванням різних видів занять (лекцій, семінарських і практичних занять), визначає їх трудомісткість і зміну діяльності для підтримки на належному рівні розумової працездатності студентів протягом дня і тижня; веде виховну роботу із студентами і ін.

Кафедра визначає основні види обов'язкової самостійної учбової роботи, яка повинна виконуватися студентами, як в аудиторний, так і в позааудиторний час, формуючи при цьому цільові установки придбання необхідних знань і мотивацію навчання; організовує консультації викладачів по предметах, що вивчаються; здійснює всі види контролю (поточний, рубіжний, підсумковий); готує навчально-методичні матеріали, адаптовані для самостійного опрацювання (курси лекцій, підбір спеціальної літератури по предметах, що вивчаються, питання для контролю і самоконтролю знань і ін.); розробляє комп'ютерні програми для само-

Таблиця 1

Час, що відводиться студентами на самостійну роботу і якість їх учбової праці (в % по групах опитаних)

Час	Від загального числа опитаних	Якість учбової праці (в балах)		
		4-5	3-4	3
До 1 години	33,9	0	38,5	61,5
Від 1 до 2 годин	24,5	14,8	64,0	21,2
Від 2 до 3 годин	19,8	54,3	45,7	0
Від 3 до 4 годин	12,1	71,5	28,5	0
Понад 4 годин	9,7	91,6	8,4	0

навчання студентів; здійснює частково-пошукову і науково-дослідну роботу студентів при підготовці курсових і дипломних робіт; керує педагогічною практикою студентів і ін.

Студент в процесі самостійної роботи готується до майбутньої лекції і працює над конспектами після неї; вивчає необхідний учбовий матеріал до семінарських і лабораторних занять; працює з літературою (монографіями, науковими статтями, підручниками, навчальними посібниками і т.д.); складає реферати, наукові доклади, звіти про проведені дослідження; готується до заліків, іспитів і ін.

Використовування системи взаємодії деканат → кафедра → студент при індивідуалізованому навчанні, студентів спонукало значно активізувати самостійну пізнавальну діяльність, як в аудиторній, так і в позааудиторній учбовій роботі і в цілому підвищити якість підготовки майбутнього вчителя.

Список літератури

1. Абылкасымова А.Е. Формирование познавательной самостоятельности студентов-математиков: Дисс. докт. пед. наук. — Алматы, 1995. — 389 с.
2. Архангельский С.И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерности, основы и выводы. — М.: Высшая школа, 1980. — 368с.
3. Бабанский Ю.К. Рациональная организация учебной деятельности. — М.: Знание, 1981. — 96 с.
4. Вузовское обучение: Проблемы активации (Бокуть Б.В., Сокорева С.И. и др.). — Минск: Университетское, 1989. — 108с.
5. Кулагина Г.Н. Формирование у студентов познавательной самостоятельности и активности: Автореф. дисс...канд. пед. наук. — М., 1980. — 16с.
6. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. — М.: Педагогика, 1981. — 185с.
7. Махмутов М.И. Проблемное обучение. Основные вопросы теории. — М.: Педагогика, 1975. — 367с.
8. Половникова Н.А. О теоретических основах воспитания познавательной самостоятельности в обучении школьников. — Казань: Из-во Казанского ун-та, 1986. — 202с.
9. Похмелкин В.А. Причины препятствующие систематической самостоятельной работе студентов. В кн.: Вопросы подготовки специалистов в высшей школе. — Пермь: ПЛИ, учебные записки № 255, 1973, вып. 1. — С. — 5-9.
10. Селиванов В.И. Воспитание воли школьника. Изд. 2-перераб. Учпедгиз, 1954. — 207с.
11. Шамова Т.И. Активация учения школьников. — М.: Педагогика, 1982. — 208с.
12. Шатуновский В., Шатуновская В., Любовин З. О самостоятельной работе студентов // Вестник высшей школы. — 1990. — № 1 — С. 63.
13. Ястребова Е.Б. Развитие познавательной самостоятельности студентов младших курсов // Советская педагогика. — 1982. — № 11. — С. 75-81.
14. Янушкевич Ф. Технология обучения в системе высшего образования. — М.: Высшая школа, 1986. — 134с.

Надійшла до редакції 12.02.2011 р.

Ажиппо А.Ю. Познавательная самостоятельность, как основа функционирования индивидуализируемой системы обучения студентов.

В данной статье рассматриваются основные методологические положения управления познавательной деятельностью студентов. Анализируется содержание данного понятия разных авторов. В полученных результатах исследования приводятся основные компоненты познавательной самостоятельности студентов, мотивационный, содержательно-операционный и волевой, дается их характеристика. Кроме этого в формировании самостоятельной познавательной деятельности студента, определена роль деканата, кафедры и самого студента в системе индивидуализируемого обучения. В итоге данного исследования приведены анкетные данные и сделаны выводы. **Ключевые слова:** познавательная самостоятельность, индивидуализируемое обучение, студент.

Aghyppo A.Y. Cognitive independence, as a basis of functioning of the individualized departmental teaching of students. The substantive methodological provisions of management by cognitive activity of students are examined in the given article. Maintenance of the given notion of different authors is analysed. Basic components over of cognitive independence of students are brought in the got results of research, motivational, rich-operating and volitional, their description is given. Except for it in forming of independent cognitive activity of student, role of dean's office, department and student in the individualized departmental teaching. In the total the given research questionnaire data are resulted and conclusions are done.

Keywords: cognitive independence, individualized teaching, student.